

ЎСМИРЛАР ВА БОЛАЛАРДАГИ ТАНГЛИКНИНГ ЎТИШИ

Oripova Xayotxon Abduxalilovna

Andijon viloyati Marhamat tumani

21-maktab psixologi

Болалар катталар сингари бир маромда ривожланмайди, шунингдек, уларнинг ҳаётида ҳам танглик шунингдек, нисбатан барқарор ва тинч осойишта кечадиган даврлар мавжуд. Танглик даври давомида бола бутунлай ўзгаради. Болалар билан ўзаро муносабатдаги муаммоларни танглик даврида ўрганиш, уларни бартараф этиш учун ўз вақтида олинган маълумотлар уларнинг келгусидаги ижтимоийлашувини таъминлашда асосий таянч нуқта бўлиб хизмат қилади. Болалар бундай танглик даврида ўжар бўлиб қолади, ҳеч кимни эшитмайди, ҳамма нарсани ўз билганича қилишни хоҳлайди. Бунинг оқибати қандай бўлади? Улар билан атрофдаги инсонларнинг орасида низоларни сони ортиб боради. Боланинг ички дунёсида машаққатли изтироблар кузатиб борилади: танглик даврида жуда кўп психологик муаммолар содир бўлади, мавжуд муаммолар эса зурайиб боради. Ёш даврига хос бўлган тангликнинг кечиш хусусияти боланинг темперамент вақизғин жавоб қайтариш ҳолатлари учрайди, баъзан эса қандай кечиши ва оқибатини олдиндан айтиб бўлмайдиган таассурот қолдирадилар. Боланинг оиласи ёки уни ўраб турган ноқобул ижтимоий муҳитда содир бўлган вазият унда соғлиғини йўқотиш хавфини туғдиради, боланинг тўлақонли ривожланиши учун меъёрдаги шароитда содир бўлаётган айрилиқ, жудолик, жароҳати болани танглик ҳолатига дуч келишига сабаб бўлади. Боланинг танглик ёш даврида содир бўлган аксарият ҳоллардаги жумладан, ташлаб кетилганлик, юз ўгирганлик, тажовуз каби вазиятлар унда оғир жароҳатларни пайдо бўлишига сабаб бўлади, шунингдек, бола изтиробни бошидан кечиради. Ўсмирлар ва

болалар психикасининг ёш даврларида ўзига хос хусусияти мавжуд бўлиб улар қуйидагилардан иборат:

- эмоционал етук эмаслик;
- катталар авторитетига бўйсунуш;
- ишонувчанлик;
- жинсга оид муносабатлар ҳақида хабардорлиги ва ҳаётий тажрибасининг етарли даражада эмаслиги;
- бошқа инсонларни мавжуд ҳаракатларини олдиндан айта олиш ва мураккаб вазиятларда танқидий ҳамда тўлиқ баҳолай олмаслик.

Болани танглик вазиятидаги бу хусусиятлари унинг таъсирланишида ўзига хосликни белгилайди. Модомики, боланинг бу вазиятдан чиқишида ўзи учун муҳим бўлган мақсадга эришишга ёрдам берадиган қобилият ёки малакага эга бўлмас экан, у ҳолда ўзини ҳимоясиздек ҳис этиб руҳий осойишталигини йўқотади. Танглик вазиятида уларда кечадиган изтироб туйғулари жамиятдаги инсонлар учун мақбул ҳисобланмайди. Натижада бола ўзини эътибордан четда қолган инсондек ҳис этади, айниқса қийин вазиятларда ҳаётдан қутулиш ҳиссини бошидантангликнинг бошланиши у атрофдагиларга “соча бошлаган” салбий эмоциялар авж олиши билан боради. Кўпинча бу атрофдагиларда салбий таъсирланишни келтириб чиқаради, бу келишмовчилик, жанжал, тажовузкор хулқ ва бошқаларга олиб келади.

- Агар вазиятдан чиқиш йўлини излаш натижа бермаса, унда кескинликнинг авж олиши содир бўлади, бу салбий таъсирланишларни: қаҳр-ғазаб, тажовуз ва бошқаларни кучайтиради.

- Агар кескинлик боладан у барча ташқи ва ички кучларини ишга солиши даражасида авж олган бўлса, унда мослашувдаги бузилишининг биринчи белгиларини кузатиш мумкин бўлади.

- Агар барчаси фойдасиз бўлиб чиқса, хулқнинг кескин ўзгариши билан ожизлик, ночорлик, умидсизлик ҳиссини тавсифловчи босқич бошланади, охир оқибатда бола шахсининг интеллектуал ва эмоционал

(рухий) издан чиқиши, унинг ривожланишдан ортда қолиши, психосоматик касалликларга олиб келиши мумкин. Айнан охири босқичда тангликдан чиқишнинг девиант шакллари (масалан, жисмоний тажовузкорлик ва ўз жонига қасд қилишгача аутоагрессия), лоқайдсизлик ҳамда қаршилиқ кўрсатишдан тўхташ, психозлар, оғир психосоматик касалликлар ва бошқаларнинг эҳтимоли юқори бўлади.

- Тангликни юзага келишидан то танглик вазиятдан чиқишгача бўлган босқич давомийлиги жароҳатловчи ҳодисанинг оғирлик даражаси, боланинг ўзига хос таъсирланиши, у ҳаётининг мазкур босқичида ҳал этиши керак бўлган ёш даври Институционал муассаса, интернат, вақтинчалик бошпана марказларида тиклаш (реабилитация) ишларини олиб бориш шароитида болалар билан мулоқот қилишда тангликнинг ўтиш динамикасини аниқ тасаввур қилиш зарур. Огоҳлантирувчи босқич. Боланинг ижтимоий муассасада бўлиш вақтининг хусусияти бу тангликка олиб келувчи жароҳатловчи ҳодисалар кўпинча катталардан ҳоли шароитларда содир бўлади. Шунинг учун ҳам, педагоглар бола танглик вазиятини бошдан кечираётганлигини ташқи, аввал бунинг кўшимча, билвосита белгиларини кузатиб тушуниб олишлари мумкин. Масалан, жароҳатловчи воқеа мактабда содир бўлади (у эмоционал, психологик, жисмоний зўрлашга учрайди). Муассасага қайтишда бола тинчлана олмайди, атрофдагиларга нисбатан адекват бўлмаган жавоб қайтаради, жанжал кўтариши мумкин; бунга ҳавотирланиш, тажовузкорликнинг алоҳида намоён бўлишига сабаб бўлиши мумкин. Бола атрофдагиларга у билан ҳаммаси жойида эмаслигини, унга нимадир осойишта, тартибли бўлишига халал бераётганлигини кўрсатади. Тангликнинг салбий кўринишларининг зўрайиши ва кўпайиш босқичи. Хулқидаги оғишлар кўпроқ намоён бўлади, адекват бўлмаган таъсирланишлар кучаяди, бола ўзини бошқариш назоратини йўқотади, одамларни ғашига тегадиган хулқни намоёйиш этади, атрофдаги болалар ва катталарни ўз хулқи ва муаммоларига жалб қилиши, низоларни келтириб

чиқаради. Бунда бола ўзига ва бошқа болаларга зарар етказиши мумкин. Одатда, бошқалар болалар ва шу боланинг ҳаётидан ҳавотирланувчи катталар (масалан, педагог) болани ва унинг хулқини кучли назорат қила бошлайди. Аммо буларнинг барчаси боланинг тангликдан чиқишида ёрдам бермайди. Танглик вазиятдан чиқиш босқичи. Тангликдан чиқиш деб фақатгина боланинг мустақил равишда тангликни бошидан кечириши ва ижобий ўзгаришларга олиб келувчи ўзининг тангликдан чиқишини ҳисоблаш мумкин. Бунда катталарнинг ёрдами психологик кўмак бериш, муассасанинг барча ходимлари етарли маълумотга эга бўлишлари зарур бўлган имкониятлардан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. С.Х.Таджиева, Д.Ғ.Сабилова “Танглик вазиятида қолган болага психологик ёрдам кўрсатиш”. Т.: РБИММ, 2011 й.
2. У.Ж.Усманов «Ўзбек хотин-қизлари суцидал хулқининг (ўзини ёндириш) ёш психологик хусусиятлари». Кон.дис.авт.реф. Т.,1993.
3. Т.Ғ.Сулейманова “Ўсмирлик даврига хос суцидал хулқнинг психологик коррекцияси хусусиятлари”. Ном. дис.Тошкент - 2011.